

Proloog

Erfenisdag

Bloemfontein, 24 september 2011

Als ergens de herinnering aan de Boerenoorlog levend wordt gehouden, is het in Bloemfontein. De juridische hoofdstad van Zuid-Afrika – in Pretoria zetelt de regering, in Kaapstad het parlement – is de geboorteplaats van zowel het voormalige apartheidsregime als van het huidige ANC-bewind, maar van die twee historische gebeurtenissen is hier opvallend weinig terug te vinden. De oorlog die de toenmalige Boerenrepublieken Transvaal en Oranje Vrijstaat van 1899 tot 1902 uitvochten met Groot-Brittannië, heeft daarentegen een volwaardige *lieu de mémoire*. Een monument en een museum, naast elkaar gelegen in een ruim opgezet park.

Dat niemand eraan hecht Bloem, zoals de inwoners hun stad liefkozend noemen, te brandmerken als de plek waar de kiem werd gelegd voor de wereldwijd verafschuwde apartheid, is begrijpelijk. In 1914 werd hier de *Nasionale Party* opgericht, de politieke beweging die in 1948 officieel het systeem van rassenscheiding doorvoerde. Het ultieme symbool van blank racisme. Dat is geen dierbare herinnering, geen tekst voor een gevelsteen of plaquette.

Anders ligt dat met het geboortehuis van het ANC, de partij die in 1994 de macht van de blanken overnam en nu nog steeds bezit. Het *(South) African (Native) National Congress* is van nog ouder datum

dan de *Nasionale Party* en heeft eveneens zijn wortels in Bloemfontein. Het werd op 8 januari 1912 opgericht in een kerkje in Fort Street, vlak bij het station. Het gebouw staat er nog. Alle reden om het in te richten als een *liberation heritage site*, een cultuurhistorische herinneringsplek van zwart nationalisme à la Nelson Mandela's cel op Robbeneiland. Zeker met het oog op het eeuwfeest van het ANC dat over drieënhalve maand uitbundig zal worden gevierd.

Dat is ook inderdaad het idee. Het moet alleen nog worden gerealiseerd. Jarenlang had niemand naar het kerkgebouwtje omgekeken. Pas onlangs werd het tijdens de voorbereidingen van de feestelijkheden 'herontdekt'. Probleem is dat het inmiddels een andere bestemming heeft. Er zit een autoplaatwerkerij in, zo te zien nog in vol bedrijf. Het terrein ligt bezaaid met autowrakken en afval. Dat wordt kort dag. Naar verluidt ruikt de eigenaar geld. Maar zegslieden van het ANC houden vol dat hij er binnenkort uit gaat en dat het kerkje vóór 8 januari 2012 in oude staat hersteld zal zijn.¹

Onder dat soort tijdsdruk hoeft een paar kilometer verderop, aan *Monument Road*, niet te worden gewerkt. De twee bouwwerken gewijd aan de Boerenoorlog staan er al decennialang. Het museum in Bauhaus-stijl dateert van 1931. Het monument, gedomineerd door een 35 meter hoge gedenknaald, is zelfs bijna net zo oud als het ANC. Het werd onthuld in 1913.

Het park waarin museum en monument liggen is een oase van rust, met kortgeschoren gazons en ruisende bomen. Het heeft een slagboom en openingstijden. De tijd lijkt hier te hebben stilgestaan. Die indruk wordt bevestigd bij een eerste terreinverkenning. Al snel blijkt het hele park in feite één groot herinneringscentrum, maar dan anno jaren vijftig. Precies zoals het oorspronkelijk moet zijn bedoeld. Aan de boodschap is niets veranderd. De kanonnen en de treinwagons, de standbeelden, de herdenkingsmuur en -stenen en de beeldengroep aan de voet van de gedenknaald vertellen allemaal hetzelfde historische verhaal. Dat van het lijden en het strijden van het Boerenvolk in de Tweede Vrijheidsoorlog – zoals de Boeren zelf het conflict met de Britten aanduidden, na hun eerste onderlinge confrontatie in 1880-1881.

Het is het verhaal van de twee nietige Boerenrepublieken die de oorlog opgedrongen kregen door de imperialistische supermacht Groot-Brittannië. Tot ieders verbazing verzetten ze zich zo succesvol, eerst in reguliere veldslagen en vervolgens in een hardnekkige guerrilla, dat de getergde Britse opperbevelhebbers hun toevlucht namen tot systematische terreur tegen de burgerbevolking. Zodoende vermengde heldendom zich met slachtofferschap. Die gedachte wordt in het park aanschouwelijk uitgewerkt.

Drie standbeelden representeren even zovele stadia van de oorlog. *Afscheid 11-10-1899* laat het vertrek naar het front zien van een strijd-lustige jonge Boer bij het uitbreken van de oorlog. *Die banneling* toont een grootvader met kleinzoon aan de reling van een schip, als symbool voor de vele duizenden krijgsgevangen Boeren die in de loop van de oorlog door de Britten werden overgebracht naar kampen overzee. *Die Bittereinder 31 mei 1902* verbeeldt de toestand van de overgebleven commando's aan het eind van de oorlog: een moegestreden Boer op een scharminkelig paard, getekend door jaren van ontberingen maar desondanks met rechte rug.

Dat is de herinnering die hier wordt gekoesterd. David tegen Goliath. Alleen moest deze David het uiteindelijk toch opgeven, toen het lijden ondraaglijk werd. Dat laatste komt tot uiting in de cirkelvormige verhoging waaruit de gedenknaald oprijst. De tekst tussen de beelden en plaquettes laat aan duidelijkheid niets te wensen over: 'Dit nationaal monument is opgericht ter nagedachtenis aan de 26.370 vrouwen en kinderen die in de concentratiekampen zijn omgekomen en aan de andere vrouwen en kinderen die elders tengevolge van den oorlog 1899-1902 zijn bezweken – onthuld op 16 december 1913.'

Voor eenentwintigste-eeuwse bezoekers is dat een ontregelende tekst. Het woord 'concentratiekampen' is sinds de Tweede Wereldoorlog onlosmakelijk verbonden met de door de nazi's beraamde en planmatig uitgevoerde massamoord op de joden. Die associatie had het woord in 1913 uiteraard niet en moet er ook niet met terugwerkende kracht aan worden gegeven. Vanuit het heden geredeneerd, dekt het woord 'interneringskampen' de lading beter. Dat waren de toenmalige Britse kampen wel, en grootschalig ook. De opeenvolgende opperbevelhebbers Lord Roberts en Lord Kitchener wilden de bur-

gerbevolking weg hebben van het oorlogsterrein, om de Boerencommando's tot overgave te dwingen. In totaal werden honderdvijftien-duizend personen, merendeels vrouwen en kinderen, geïnterneerd. Onder erbarmelijke omstandigheden, dat staat vast, zodanig dat inderdaad bijna een kwart van hen – in overgrote meerderheid kinderen – het niet overleefde. Oftewel zo'n tien procent van de hele bevolking van beide Boerenrepublieken.

Zo geeft het Nationale Vrouwenmonument – de officiële benaming van het bouwwerk – vooral uitdrukking aan het leed van het Boerenvolk. En verklaart het in één moeite door waarom de strijd uiteindelijk niet kon worden volgehouden. Maar ook hier ontbreekt de heroïek niet. Het monument is opgedragen 'aan onze heldinnen en lieve kinderen,' met daaronder een strofe uit het Onzevader. 'Uw wil geschiede' duidt op een ongeschonden geloof in goddelijke lotsbeschikking. Ook de vijf graven die sindsdien in het monument zijn ingemetseld, getuigen van de vermenging van heldendom en slachtofferschap. Hier liggen de stoffelijke resten van Emily Hobhouse, de Britse activiste die de misstanden in de kampen aan het licht bracht, maar ook die van de meest volhardende *bittereinders*: de Vrijstaatse president Marthinus Steyn en zijn vrouw Tibbie, geestelijk leidsman van de commando's 'Vader' Kestell en de meest legendarische Boerengeneraal van allemaal, Christiaan de Wet.²

Voor Nederlanders van een zekere – gevorderde – leeftijd vormt dit alles een herkenbaar beeld. De Boeren als tragische helden. Dat romantische aureool is tot ver na de Tweede Wereldoorlog om hen heen blijven hangen in het Nederlandse collectieve geheugen. Wie is opgegroeid met de jeugdboeken van L. Penning, heeft bovendien direct de associatie met titels als *De Verkenner van Christiaan de Wet*. Een van de vijf deeltjes uit de fameuze Wessels-serie, oorspronkelijk verschenen tussen 1900 en 1904, en herdrukt tot in de jaren zeventig van de 20e eeuw.

De Boeren in Pennings boeken waren stoere, onverschrokken pioniers, godvrezend maar verder voor geen 'bloeddorstigen Kaffer' of 'wild gedierte' bang. Mannen met baarden. Met een psalm op de lippen en een geweer in de aanslag trokken ze ten strijde tegen een over-

macht aan verraderlijke ‘Rooineks’. Vechtend voor een rechtvaardige zaak. Hele generaties Nederlandse jongens – en niet alleen in Penning’s eigen orthodox-protestantse kring – hebben die ongelijke, maar heldhaftige strijd steeds weer beleefd. Goed tegen kwaad. De Boerenoorlog.

De avonturen die Penning zijn hoofdpersonen, veldkornet Louis Wessels en zijn onafscheidelijke metgezel Blikoortje, liet beleven, waren een mengeling van feit en fictie, vervlochten door een groot inlevingsvermogen. De wereld die hij beschreef, kende hij niet uit eigen waarneming – net als zijn tijdgenoot Karl May nog nooit in Amerika was geweest toen hij Winnetou en Old Shatterhand creëerde. Maar over gebrek aan documentatie had Penning bij het schrijven niet te klagen. Toen hij met zijn Wessels-reeks begon, verkeerde heel Nederland in een roes van onstuimige Boerenliefde. Alles en iedereen leefde fel mee met de vrijheidsstrijd van de twee in het nauw gedreven republieken. Omdat de verbindingen met Transvaal en Oranje Vrijstaat in de beginfase nog niet verbroken waren, kon het strijdverloop op de voet worden gevolgd – en beschikte Penning over meer dan genoeg ooggetuigenverslagen.

Op sympathie konden de Boeren overal op het Europese continent rekenen, maar nergens waren de steunbetuigingen zo emotioneel geladen als in Nederland. Dat had alles te maken met de gevoelens van stamverwantschap die de oorlog hier losmaakte. Tot diep in de negentiende eeuw was er nauwelijks omgekeken naar de verre neven in zuidelijk Afrika. De Boeren, of Afrikaners zoals ze ook wel werden genoemd, waren in meerderheid afstammelingen van Nederlandse kolonisten die zich daar vanaf 1652 in het spoor van Jan van Riebeeck hadden gevestigd. Maar dat besef had in het moederland nooit tot grote betrokkenheid geleid, eerder tot meewarigheid over hun archaische opvattingen en levenswijze.

Daarin kwam radicaal verandering toen de Boeren zich met succes verzetten tegen het Britse gezag – eerst in 1880-1881 en vervolgens langer dan iedereen verwacht had vanaf 11 oktober 1899. Plotseling werden zij ontdekt als loten aan dezelfde Nederlandse stam, die het aloude Geuzenbloed in de aderen hadden stromen. Als verloren zonen werden ze in de armen gesloten, des te hartstochtelijker door de

late herkenning. Hun liefdevolle opname in de familiekring had bovendien een verbroederend effect. Elke rechtgeaarde Nederlander identificeerde zich met hun heldenstrijd, van de jeugdige koningin Wilhelmina tot haar eenvoudigste onderdaan, niet alleen in de Randstad en de protestantse middenzone van het land, maar ook in het katholieke zuiden en het vrijzinnige noorden. Menigeen droomde hardop van een nieuw Nederland onder het Zuiderkruis.

De vereenzelviging werd in de hand gewerkt doordat de Nederlandse samenleving tegen de eeuwwisseling toch al in de ban was geraakt van militant nationalisme. Het eigen koloniale leger leek na decennia moeizaam opereren eindelijk de sleutel te hebben gevonden voor de definitieve onderwerping van de Indische archipel. Lombok en Atjeh waren sinds kort namen die niet meer met schaamte maar met trots werden uitgesproken – en vervolgens in menigte op straatnaamborden verschenen. Het machtsvertoon in Indië werkte aanstekelijk, en smaakte naar meer. In dat klimaat werd het ‘rechtvaardige’ geweld van de Boeren bewonderd en verwelkomd. Naast Indische buurten verrezen er in tal van Nederlandse steden ook Transvaalbuurten, met straten vernoemd naar de Transvaalse leiders ‘Oom Paul’ Kruger en Louis Botha, en vele anderen onder wie natuurlijk ook Steyn en De Wet.

Er was wel een verschil, een levensgroot verschil. In Indië kon er daadwerkelijk zelf worden opgetreden – en hard ook. Binnen een paar jaar werd het Nederlandse gezag feitelijk gevestigd tot in alle uithoeken van de Indische archipel. Daar kon met recht worden gesproken van ‘Ons Indië’. In Zuid-Afrika liep het anders. Dat was van meet af aan al meer een kwestie van toejuichen dan van deelnemen. Afgeleid heldendom. Er waren genoeg individuele Nederlanders die zich als vrijwilliger meldden of zich anderszins sterk maakten voor de Boerenzaak, maar als land stond Nederland volstrekt machteloos. Het was – juist vanwege Indië – te bang voor de toorn van Groot-Brittannië, dat destijds nog soeverein heerste over de wereldzeeën.

Toen de krijgskansen in Zuid-Afrika keerden en de onafwendbare nederlaag van de Boeren zich steeds duidelijker aftekende, kon niets of niemand dat voorkomen. Ook de grote mogendheden schrokken er voor terug *Mighty England* tegen zich in het harnas te jagen. Het ef-

fect was ontzuenderend. Steeds meer Nederlanders ontwaakten uit de droom. De Boerenliefde bekoelde even snel als zij was opgebloeid. Na de oorlog bleef een kleine kern van getrouwen de lotgevallen van de Boeren volgen, maar voor het gros van de Nederlandse bevolking hernamen ze hun plek in de nevelen van de geschiedenis. De Boerenhelden leefden in Nederland alleen nog voort in jongensboeken – tot de jaren zeventig – en tot op de dag van vandaag in straatnamen, voor zover die niet inmiddels zijn omgedoopt tot Steve Bikoplein of Nelson Mandelastraat.³

Lijkt het herinneringspark in Bloemfontein dus zelf wel een overblijfsel uit lang vervlogen tijden, binnen in het museum wacht een verrassing. Hier heeft de tijd níét stilgestaan, althans niet overal. Het eerste teken is onmiskenbaar. De entree heeft twee blikvangers. De ene is een origineel harmonium, de trots van ieder Boereninterieur, waaromheen het hele gezin zich verzamelde voor het dagelijkse psalmgezing. Tot diep in de twintigste eeuw was het ook in Nederlandse orthodox-protestantse huiskamers een vertrouwd meubelstuk. Daar pal boven echter hangt als contrast een recenter verzamelpunt van huiselijk leven: een breedbeeldtelevisie, met een diapresentatie die een voorproefje geeft van wat het museum zoal te bieden heeft. En op dat scherm is al een glimp te zien van de nieuwe tijd.

Daarvoor moet de bezoeker wel enig geduld opbrengen. De route voert eerst door tentoonstellingszalen die nog geheel in oorspronkelijke staat lijken te verkeren. Ze zijn vernoemd naar de bekende voorvaders. Steyn en De Wet, Kruger en Botha, en eentje naar Koos de la Rey, ‘*die Leeu van die Wes Transvaal*’. Dat de zaal gewijd aan de ‘concentratiekampen’ is vernoemd naar Emily Hobhouse, past ook in het van buiten bekende patroon. Tot zover niets nieuws. Hetzelfde geldt voor het museale concept, dat gebaseerd is op het aloude ordeningsprincipe ‘*plenty is beautiful*’. Onderschriften in het Afrikaans en het Engels. Bach volgt je door alle zalen. Heel erg jaren vijftig allemaal, en als zodanig een fantastisch tijdsbeeld.

Maar dan toch eindelijk die verrassing. De Sol Plaatje-zaal. Genoemd naar de enige zwarte Zuid-Afrikaan van wie een dagboek bekend is uit de Boerenoorlog, opgetekend in het door de Boeren

belegerde plaatsje Mafeking. Plaatje behoorde bovendien in 1912 tot de oprichters van het ANC. Een gelukkige keus als symbool voor een historische waarheid die pas in de jaren tachtig van de twintigste eeuw ten volle werd onthuld. De Boerenoorlog mocht dan zijn begonnen als een *white man's war*, de vijandelijkheden beperkten zich niet tot de blanken. Ook de niet-blanken – de autochtone zwarte en gekleurde bevolking en de immigranten uit Brits-Indië – werden in het conflict meegezogen. Actief en passief, als deelnemers en als slachtoffers. Naarmate de oorlog vorderde, ging de strijd steeds meer tussen Boer en Brit én Bantoe, de verzamelnaam voor de grootste niet-blanke bevolkingsgroep.

Verantwoordelijk voor die ontdekking was Peter Warwick. In 1983 publiceerde hij zijn *Black People and the South African War 1899-1902*. Het boek was een eyeopener. Warwick documenteerde de verschillende manieren waarop de zwarte en gekleurde bevolking bij de oorlog betrokken raakte. Op grond daarvan introduceerde hij ook een nieuwe naam: de Zuid-Afrikaanse Oorlog.

Om te beginnen, zo betoogde Warwick, werden de Boerencommando's in de beginfase vergezeld door zo'n zeven- à negenduizend zogeheten *agterryers*, zwarte en gekleurde knechten. Ook de Britten maakten van meet af aan gebruik van ongewapende zwarten en kleurlingen voor alle mogelijke ondersteunende taken. In de guerrillafase nam het aantal niet-blanke hulpkrachten bij de Boeren sterk af en liep het bij de Britten juist enorm op. Bovendien zetten de laatsten toen vele zwarten en kleurlingen paramilitair in, als koeriers, verkenners en bewakers. Maar ook in uitgesproken gevechtsfuncties, dus voorzien van wapens. Tegen het eind van de oorlog waren er circa dertigduizend bewapende zwarten en kleurlingen in Britse dienst. Ter vergelijking: het totale Britse leger bestond toen uit zo'n tweehonderdvijftigduizend man. Het aantal nog actieve Boerencommando's was inmiddels geslonken van zestigduizend tot vijftienduizend.

Behalve in dienst van de Boeren of de Britten, waren er ook steeds meer niet-blanken die in stamverband of als volk deelnamen aan de oorlog, als bondgenoten van een van de strijdende partijen. Of beter gezegd, van de Britten. In het begin van de oorlog maakten ook de Boeren incidenteel, namelijk bij de belegering van Mafeking, gebruik

van een bevriende stam, de Rapulana Barolong, maar daar bleef het wel zo'n beetje bij. Andersom deden de Britten juist steeds vaker een beroep op de gewapende hulp van zwarte en gekleurde volken. Eerst bleef dat beperkt tot de buurlanden van Transvaal en Oranje Vrijstaat: Bechuanaland, Griqualand, Basutoland en Zoeloeland. Maar gaandeweg spoorden de Britten ook stammen binnen de grenzen van de Boerenrepublieken aan tot actieve deelname, in het bijzonder de Kgatla en de Pedi, in het noordwesten en oosten van Transvaal.

Stonden Boer en Bantoe in de loop van de oorlog dus steeds vijandiger tegenover elkaar, ze hadden ook iets gemeen. Op last van Kitchener werden ook zwarte en gekleurde families, voor zover niet ingeschakeld bij de Britse oorlogsinspanningen, systematisch verwijderd uit het operatiegebied. En net als de Boerenvrouwen en -kinderen werden ze opgesloten in – aparte – interneringskampen. Toevallig genoeg ook honderdvijftienduizend in totaal, onder even beroerde omstandigheden. Met als gevolg vergelijkbaar dramatische sterftcijfers, ook hier met name onder de kinderen. Officiële cijfers vermelden veertienduizend dodelijke slachtoffers, maar dat aantal werd door Warwick herberekend tot minstens twintigduizend.⁴

In de Sol Plaatje-zaal vormen Warwicks bevindingen de belangrijkste leidraad. Het is bovendien niet de enige plek waar het museum blijk geeft in ieder geval gedeeltelijk met zijn tijd te zijn meegegaan. In een bijgebouwtje is een educatieve ruimte ingericht waar de Boerenoorlog wordt ingepast in de nationale geschiedenis van het nieuwe, multiraciale Zuid-Afrika. Schoolklassen vinden hier niet alleen uitleg over de oorsprong van de Afrikaner evergreen 'Sarie Marais', maar ook over het ellendige lot van blanke én zwarte kinderen in de interneringskampen. Dat laatste in drie talen: Afrikaans, Engels en isiZulu, na het Engels de tweede lingua franca in Zuid-Afrika.

Het is een 'inclusieve' terugblik op de Boerenoorlog die opvallend afsteekt bij de 'exclusieve' Afrikaner interpretatie in de rest van het museum – en in het park. Dat is even wennen, maar kennelijk kan dat samengaan in het huidige Zuid-Afrika. Het is een bijzondere combinatie, die het herinneringsterrein aan *Monument Road* het karakter geeft van een archeologische opgraving. Alleen zijn de opeenvolgende aardlagen hier niet boven elkaar gelegen, maar lopen ze grillig door elkaar heen over het terrein.

De herinnering aan de Boerenoorlog als archeologische vindplaats, dat moet ook de verklaring zijn voor de nadrukkelijke bemoeienis van ANC-prominenten met de honderdjarige herdenking van de oorlog, in de jaren 1999-2002. De bodemvondst die zij toen presenteerden, was het lijden van de hele bevolking. De Boerenoorlog als collectieve ervaring – die interpretatie paste perfect in het toen nog springlevende ideaal van Zuid-Afrika als regenboognatie. Het presidentschap van Nelson Mandela stond in het teken van nationale verzoening, en zijn opvolger vanaf juni 1999, Thabo Mbeki, trok die lijn door tijdens de herdenking van de Boerenoorlog.

Bij de officiële opening van de plechtigheden op 9 oktober 1999 in Brandfort, in de buurt van Bloemfontein, herdacht Mbeki in het bijzijn van de Hertog van Kent iedereen die door ‘het historisch getij’ was meegesleept in ‘een bittere, kostbare, langdurige oorlog... Afrikaners, de Britten, Afrikanen, Kleurlingen, Australiërs, Canadezen en Nieuw-Zeelanders.’ Zo’n oorlog mocht nooit meer gebeuren, stelde Mbeki. Onder erkenning van alle heldendaden van toen, van alle partijen, riep hij op om voortaan te dromen van nieuwe helden en heldinnen, ‘die de architecten zullen zijn van een niet-raciaal, vreedzaam en welvarend Zuid-Afrika.’

Ook de toenmalige vicepresident, de huidige president Jacob Zuma, manifesteerde zich nadrukkelijk als een boodschapper van verzoening. Hij sprak een dag later in Mafikeng, de oude, in ere herstelde naam van Mafeking. Uiteraard over Sol Plaatje en zijn dagboek dat ‘een uniek zwart perspectief’ bood op de oorlog. Maar ook over ‘onze historische verantwoordelijkheid om te verzoenen en de oude wonden te helen’. Alle uiteenlopende ervaringen, zowel van blanken als van zwarten, dienden volgens Zuma samen te komen in ‘één integraal verhaal... Hoe pijnlijk onze geschiedenis ook geweest moge zijn, het is een gezamenlijk verleden waarvan geen enkele Zuid-Afrikaan is buitengesloten’. Om die integrale benadering te onderstrepen, introduceerde ook hij een nieuwe naamsvariant: de *Anglo-Boer South African War*.⁵

Afgaande op de bijeenkomst vandaag in het museum is die suggestie niet aangeslagen. Het is zaterdag 24 september 2011, in Zuid-Afrika is dat *Heritage Day*, oftewel *Erfenisdag* – in Nederland zouden we zeg-

gen Erfgoeddag. Ter gelegenheid daarvan organiseert het museum een speciale ochtend, die in het teken staat van honderdtienjaar *Anglo-Boer War*, of in het Afrikaans: *Anglo-Boereoorlog*. Aan die naam wordt consequent vastgehouden.

Die consequentie ontbreekt in de benaming waaronder het museum zichzelf presenteert. Nu eens is het – de oorspronkelijke naam – *Oorlogsmuseum van die Boererepublieke*, dan weer – de officiële naam – *Anglo-Boer War Museum*. Het wekt inmiddels geen verbazing meer, evenmin als de ‘archeologische’ samenstelling van het programma. Een wetenschappelijke lezing over de (Anglo-)Boerenoorlog als ‘eerste mediaoorlog’ is ingeklemd tussen voorlichtingsdvd’s over het Nationale Vrouwenmonument en het museum zelf. Daarna volgt de presentatie van een bundel met oorlogsherinneringen. De ochtend wordt afgesloten met de onthulling van een *installatiekunst-uitstalling* van de Johannesburgse kunstenaar Willem Boshoff.

Dat laatste onderdeel is lastig te herleiden tot een van de inmiddels bekende ‘aardlagen’. Het kunstwerk drukt Boerenleed uit, maar niet exclusief. Ook is het bepaald niet inclusief bedoeld, het is verre van verzoenend. Het is integendeel een felle aanklacht, ontstaan uit woede en verdriet over de tienduizenden kinderen – blank, zwart en gekleurd – die destijds in de Britse interneringskampen zijn omgekomen. Formeel eindverantwoordelijk daarvoor, zo redeneert Boshoff, was het toenmalige Britse staatshoofd, koningin Victoria. Hij verwijt haar en haar vier opvolgers op de Britse troon, tot en met de huidige koningin Elisabeth, dat zij nooit hun excuses hebben aangeboden voor wat hij beschouwt als een regelrechte oorlogsmisdaad. De titel van het werk luidt *32,000 Darling Little Nuisances* en verwijst naar het totale aantal kinderen dat bij benadering is omgekomen in de kampen. De uitdrukking ‘schattige kleine lastposten’ refereert aan een uitspraak van koningin Victoria zelf. Het kunstwerk confronteert de vijf levensgroot geportretteerde monarchen met de namen van alle 1142 jeugdige slachtoffers in een van de beruchtste kampen, Bethulie.

Na afloop van de onthulling is de zestigjarige Boshoff graag bereid tot een toelichting. Met zijn forse gestalte en lange baard oogt hij als een authentieke Afrikaner, en dat is hij ook, zij het met de uitstraling van een hippie. Bethulie lag vlak bij de boerderij van zijn grootvader.

Onder de daar omgekomen kinderen droegen er twee precies dezelfde namen als hijzelf. Zijn hele familie is getekend door de oorlogservaringen, en ook hij is er nooit van losgekomen. Maar hij verafschuwt extreem rechtse groeperingen als de Afrikaner Weerstandsbeweging die de herinnering aan de kampen misbruiken voor propagandadoel-einden. Hij is overtuigd pacifist, heeft dienst geweigerd onder het apartheidsregime en kent naar eigen zeggen alleen persoonlijke en humanitaire drijfveren.

Wel legt hij een direct verband tussen de Boerenoorlog en de verkrampte, reactionaire mentaliteit van een groot deel van de Afrikaners in de 20e eeuw. De angst om als volk opnieuw te worden veroordeeld tot een marginaal bestaan, wellicht zelfs te worden gedecimeerd, zou volgens Boshoff hebben geleid tot een overreactie. Het collectieve oorlogstrauma deed bewegingen opbloeien als de *Nasionale Party*, die een volledige afscherming van de eigen cultuur nastreefden en een compromisloze toe-eigening van de macht. Om ten slotte de ultieme illusie van veiligheid te zoeken in het 'desastreuze apartheidsstelsel'.⁶

Redeneringen als deze doen al langer opgeld, ook in wetenschappelijke kring. De veronderstelde causale relatie met de invoering van de apartheid is een van de vijf grote thema's in de historiografische discussie over de Boerenoorlog.

Het eerste is de oorlog als atypische climax van het Britse imperialisme. Kenmerkend voor de '*Scramble for Africa*' (1880-1914) was de gewelddadige onderwerping van de zwarte en gekleurde bevolking van vrijwel geheel Afrika door de legers van Europese mogendheden. De Boerenoorlog was de enige grootschalige krachtmeting van blank tegen blank. Hoe grootschalig, blijkt wel uit de kosten die Groot-Brittannië moest maken. Dacht de Britse regering in oktober 1899 nog uit te komen met tien miljoen pond, in mei 1902 sloot de balans op 217 miljoen pond. Ter vergelijking: dat was twaalf procent van het Britse bruto nationaal product in 1900. Vanwege die enorme uitgaven is veel onderzoek gedaan naar de vraag wat Londen heeft bewogen om de oorlog te beginnen. De antwoorden variëren van economische en politieke tot psychologische en geostrategische motieven. Met uiteindelijk toch een belangrijker stem voor de politici in *Whitehall* dan voor de bankiers in de *City*.⁷

Het tweede thema is de al dan niet directe lijn tussen de Boerenoorlog en Eerste Wereldoorlog. Politiek en militair. Voor Groot-Brittannië was de breed gedragen sympathie voor de Boeren op het Europese continent een van de aanleidingen de eigen internationale positionering te herzien, naast de opkomst van nieuwe economische en militaire grootmachten als de Verenigde Staten en Duitsland. De traditionele Britse *Splendid Isolation* voldeed niet langer en werd vervangen door een streven naar bondgenootschappen. Dat werd het begin van een bouwsel van diplomatieke dominostenen, die in de zomer van 1914 niet meer overeind te houden waren. In militair opzicht gaf de Boerenoorlog in de eerste fase van de reguliere veldslagen bovendien een voorproefje van de zinloze slachtingen als gevolg van massale, frontale aanvallen op een ingegraven tegenstander.⁸

Ook in een derde opzicht wees de Boerenoorlog vooruit naar komende militaire conflicten. De wetenschappelijke bijdrage aan *Erfenisdag* was goed gekozen. Niet eerder was er in een oorlog zo'n belangrijke rol weggelegd geweest voor de (massa)media. Nog nooit waren zij zo royaal vertegenwoordigd. In totaal waren in het oorlogsgebied zo'n tweehonderd correspondenten actief, merendeels uit Groot-Brittannië, maar ook uit andere delen van het Britse rijk en de Verenigde Staten. Hun mobiliteit en snelheid van verslaggeving werden in de hand gewerkt door stoomschepen, stoomtreinen en vooral een uitgebreid netwerk aan telegraafverbindingen. Behalve de schrijvende pers en andere ooggetuigen droegen ook tekenaars, fotografen en filmers bij aan de wereldwijde beeldvorming. Met behulp van het overvloedig aangeleverde materiaal kwam in de Europese en Amerikaanse publieke opinie een ware propagandaslag op gang tussen beide partijen, waarbij het er soms even fanatiek aan toe ging als op het oorlogstoneel.⁹

Het vierde thema is al grotendeels aan bod geweest: de ingrijpende gevolgen voor de burgerbevolking van beide Boerenrepublieken in de tweede fase van de oorlog. Tweehonderddertigduizend blanken en niet-blanken werden opgesloten, zeker zesenvestigduizend van hen overleefden het niet. Bovendien trokken de Britse troepen systematisch brede sporen van vernieling door Transvaal en Oranje Vrijstaat. In de guerrillafase gaf de Boerenoorlog dus ook alvast een indruk van

het verwoestende effect van ‘totale oorlogen’ als de Tweede Wereldoorlog.¹⁰

Ten slotte als vijfde het thema dat Willem Boshoff aansneet: de Boerenoorlog als voedingsbodem voor het blanke nationalisme, uitmondend in de apartheidsideologie. Daar is al het nodige over geschreven, maar nog lang niet alles. Hetzelfde geldt voor het complementaire onderwerp: de relatie met de *anti*-apartheidsbeweging. Want ook de ontwikkeling van het zwarte nationalisme is niet los te zien van de Boerenoorlog. De hooggespannen verwachtingen die de zwarte en gekleurde leiders zich hadden gevormd van een Britse overwinning, kwamen direct al in het vredesverdrag bedrogen uit. In de nasleep van de oorlog moesten zij nog meer slikken. Tot hun bittere frustratie werd de niet-blanke bevolking met instemming van het Britse bestuur juist – letterlijk – van steeds meer grondrechten uitgesloten. Evenmin als de *Nasionale Party* kwam het ANC uit de lucht vallen.¹¹

Deze laatste invalshoek heeft verreweg de hoogste actualiteitswaarde. Dat betekent logischerwijs ook de meeste maatschappelijke en wetenschappelijke aandacht. Alle reden om in de epiloog juist op dit onderwerp terug te komen.

Maar eerst moet, gedachtig de woorden van Zuma, het héle verhaal worden verteld. Dat lijkt vanzelfsprekender dan het is. Boeken met een integraal verhaal van de Boerenoorlog zijn er niet of nauwelijks. Er zijn werken die nadrukkelijk als zodanig zijn bedoeld en die inderdaad een heel eind in de buurt komen. Grofweg worden er twee perspectieven gehanteerd. Er zijn schrijvers die het verhaal vertellen vanuit de Britse hoofdrolspelers, zowel in Groot-Brittannië als in Zuid-Afrika. Daarnaast zijn er auteurs die het denken en doen van de Boerenleiders als uitgangspunt nemen. In de best geslaagde boeken komen beide gezichtspunten afwisselend aan bod, en wordt er ook aandacht besteed aan de lotgevallen van de niet-blanke bevolking.¹²

Maar een gemeenschappelijk kenmerk van al deze werken, hoe informatief en tot de verbeelding sprekend sommige ook zijn, is dat er één invalshoek ontbreekt. Nergens wordt het verhaal van de Boerenoorlog verteld vanuit Nederlands perspectief. En daarmee ontbreekt een cruciale schakel in de keten van oorzaak en gevolg. Zowel in de

aanloop naar de oorlog als tijdens het conflict zelf speelde de *Dutch Connection* een belangrijke rol. Niet alleen feitelijk, door de inbreng van Nederlanders op sleutelposities, maar – minstens zo belangrijk – ook psychologisch. De onstuimige Boerenliefde in Nederland mocht dan niet uitmonden in een gedurfde politieke stellingname, emotioneel fungeerde het aloude moederland wel degelijk als steun en toeverlaat voor de Boerenzaak in Europa. Dat werd niet alleen zo gevoeld in Transvaal en Oranje Vrijstaat, maar ook in Groot-Britannië. Kenmerkend genoeg stelde de Britse premier Lord Salisbury aan de vooravond van de oorlog ronduit dat het er in Zuid-Afrika om ging ‘*that we, not the Dutch, are Boss*’.¹³

De Nederlandse betrokkenheid met name in de aanloopfase is een aspect van de Boerenoorlog dat ook in de recente Nederlandstalige literatuur vrijwel over het hoofd is gezien. In een ouder werk als *Onder Krugers Hollanders. Geschiedenis van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij* van P.J. van Winter, uit 1937, werd daarover nog hoog opgegeven. Gelet op het strategische belang van de door de NZASM aangelegde en beheerde spoorwegen was dat volkomen terecht. Maar na de Tweede Wereldoorlog is van die betoogtrant niets meer terug te vinden. In de historiografie over de banden tussen Nederland en Zuid-Afrika is sindsdien de aandacht vooral gericht op de stam-, taal- en geloofsverwantschap.¹⁴

In dit boek wordt het verhaal van de Boerenoorlog voor het eerst ook vanuit Nederlands perspectief verteld. En daar blijft het uiteraard niet bij. Om het verhaal écht compleet te maken, wordt dit nieuwe gezichtspunt ingepast in het grotere geheel. Dat betekent dat het vertelperspectief door het hele boek heen geregeld wisselt, van Boer naar Brit en weer terug en, waar het verhaal erom vraagt, naar Nederlander.

Drie personen worden in het bijzonder gevolgd, omdat zij de drie verschillende perspectieven destijds perfect hebben verwoord en nu nog steeds personifiëren. De Boerenoorlog maakte hen groter, en zij brengen de oorlog dichterbij. Direct, door hun dagboeken, brieven en reportages, maar ook na afloop, in hun herinneringen en bespiegelingen. De Nederlandse jurist Willem Leyds, de Engelse oorlogsverslaggever Winston Churchill, de Boerencommando Deney Reitz. Jonge

mannen, aan het begin van hun werkzame leven. Elk van hen strijdend voor de goede zaak, ieder voor zich overtuigd van het eigen morele gelijk. In het *Anglo-Boer War Museum* in Bloemfontein staan hun afbeeldingen dicht bij elkaar. In het echt liepen hun ideeën en ervaringen mijlenver uiteen. Hun gezamenlijke verhaal begint in juni 1884, in het Amsterdamse Amstelhotel.